

Ooggetuigen van de Nederlandse slavernij

Karwan Fatah-Black en
Camilla de Koning

Ooggetuigen van de
Nederlandse slavernij

Van overtocht tot opstand

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV

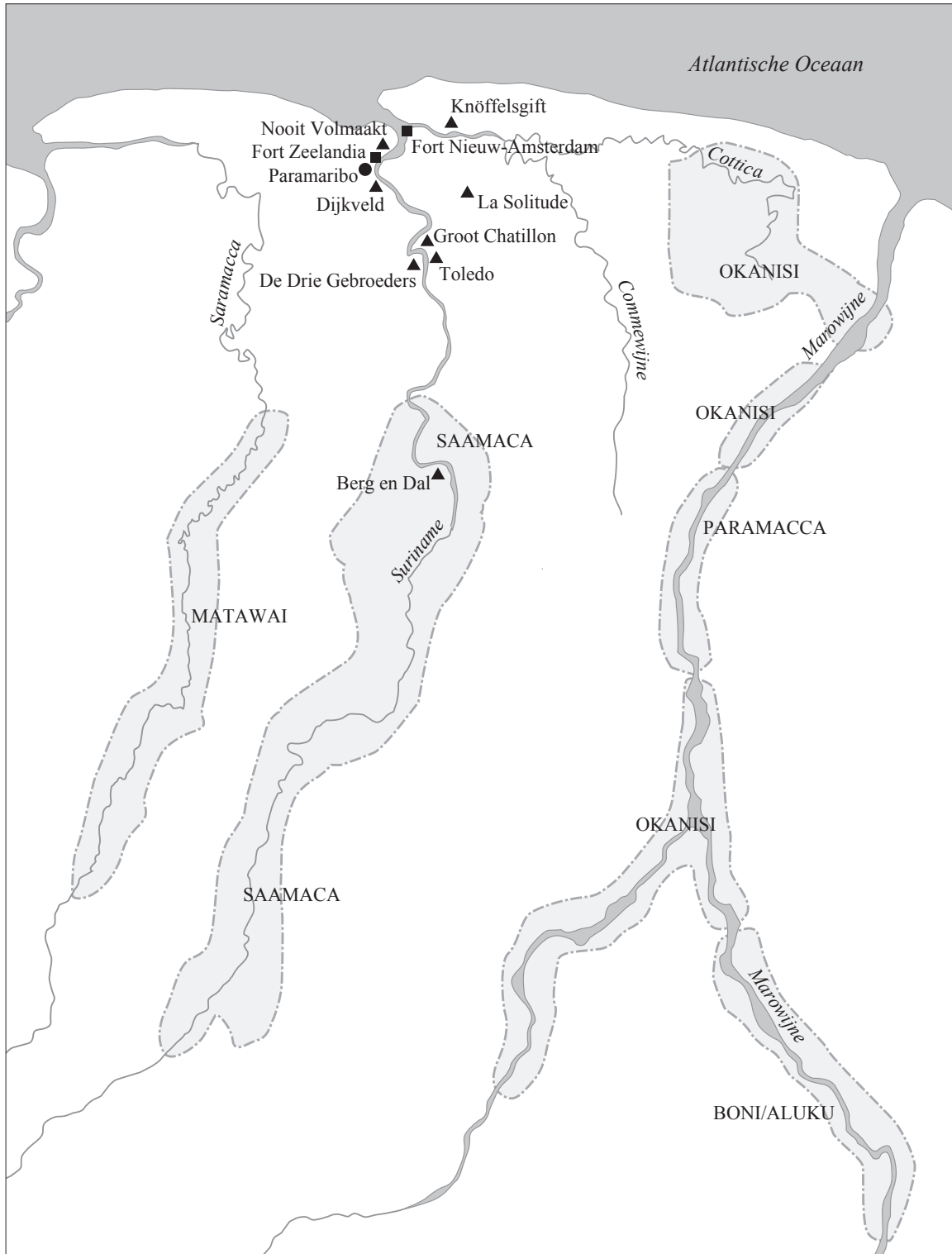
2024

Copyright © 2024 Karwan Fatah-Black en
Camilla de Koning

Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's
Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld colourization © Marina Amaral
Kaarten Yde Bouma
Foto Karwan Fatah-Black: Jitske Schols

ISBN 978 90 214 2546 7 / NUR 320
www.querido.nl

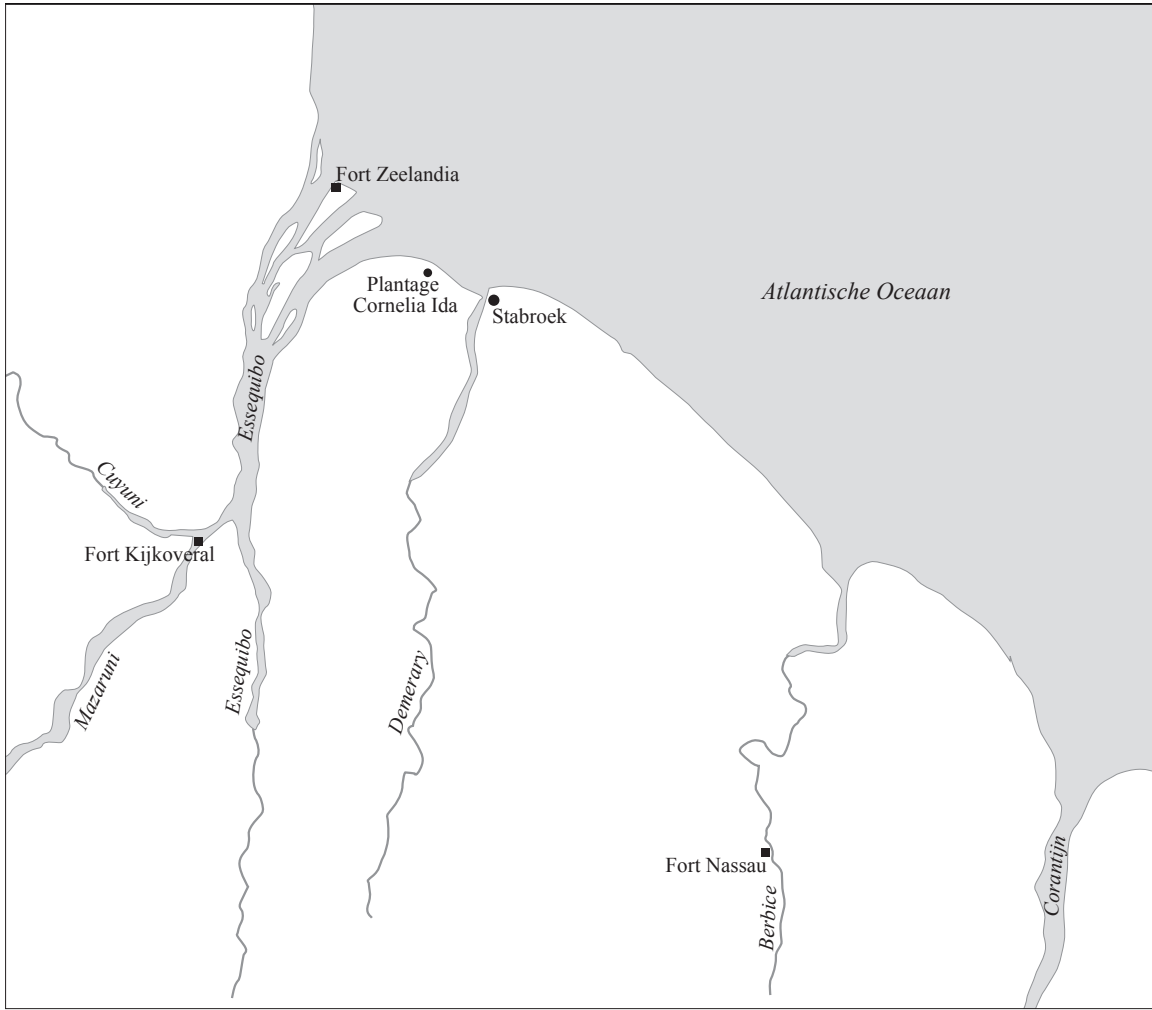
Suriname omstreeks 1800, uitsnede van het gebied tussen de Marowijne en de Coppename. Aangegeven zijn de belangrijkste plantages, forten en marrongroepen.

Paramaribo omstreeks 1800.

Curaçao omstreeks 1800.

Guyana omsteeks 1800.

Inhoud

1	Het perspectief van de ongehoorde getuigen	11
2	Ontworteling	22
3	Overtocht	32
4	Geveild	50
5	Gebrandmerkt	73
6	De plantage en het kapuweri	87
7	Op de vlucht	106
8	Vrije grond	122
9	Vrouwenwerk	147
10	Opstand	165
11	Vrijlating	173
12	Van archieffragmenten naar een nieuw verhaal	184
	Dankwoord	191
	Verantwoording	193
	Noten	195
	Literatuur	213
	Geraadpleegde archieven	221

I

Het perspectief van de ongehoorde getuigen

Op 23 mei 1772 beklagde kapitein Jan Sap zich over een 'bedroefd reijze' die hij met zijn slavenschip *Vrouwe Johanna Cores* van West-Afrika naar Suriname en de nabijgelegen kolonie Essequibo had gemaakt. Door een lek in de romp van het schip was er zeewater naar binnen gelopen en was het voedsel aan boord oneetbaar geworden. Voedselgebrek leidde volgens Sap tot grote sterfte onder de slaafgemaakten op het schip. Van de 212 gevangenen kwamen er 64 om nog voordat ze aan plantage-eigenaren konden worden verkocht. Sap was niet de eigenaar van het schip, hij voer in opdracht van een Zeeuwse onderneming, de *Middelburgsche Commercie Compagnie*. In brieven aan zijn meerderen moest Sap zich verantwoorden. De grote sterfte drukte immers op de winstgevendheid van de reis voor de bestuurders in Zeeland. Hij deed het voorkomen alsof de deplorabele toestand van het schip voor het slechte verloop van de reis had gezorgd. Volgens Sap was er bovendien net een ander schip met gevangenen in Essequibo aangekomen. Door de aanwezigheid van concurrenten moest hij genoegen nemen met een lage prijs voor zijn gevangenen.

We zouden de kapitein op zijn woord kunnen geloven. Dan zouden we kunnen denken dat de dodelijke afloop van de reis simpelweg het gevolg was van de risico's die zeilvaart in houten schepen onvermijdelijk met zich meebrengt. Voedseltekort tijdens een overstek van twee maanden lijkt een sluitende verklaring voor de grote sterfte aan boord. Historici hebben pleidooien gehouden om dergelijke ooggetuigenverklaringen over de slavenhandel, waarin die wordt voorgesteld als business as usual, inderdaad op hun woord te geloven. Deze historici pleiten ervoor om de bronnen te laten spreken. Dat klinkt als een eerlijke methode om toegang te krijgen tot het verleden, maar is dat wel zo? De eenduidigheid van de verklaring van Sap is bedrieglijk. Achter zijn verhaal over een lekkende romping een andere werkelijkheid schuil.

Over de reis van het schip van kapitein Sap hebben we namelijk ook een andere verklaring. Die is uniek omdat ze afkomstig is van een van de slaafgemaakten aan boord. In de vele strekkende kilometers koloniale archieven zijn er nauwelijks verklaringen over de slavenhandel opgetekend door de mensen die hem ondergingen als gevangenen. Over de reis van Sap beschikken we over één zin van een slaafgemaakte, tegenover diverse journalen en brieven van Sap zelf. Maar die ene zin zet onmiddellijk het beeld van de reis, van Jan Sap en van de hele Nederlandse slavenhandel – dat sterfte tijdens de overtocht het onbedoelde gevolg van onfortuinlijke omstandigheden was – op zijn kop. Een oude man die de reis had overleefd verklaarde: 'Neen wij hebben redelijk wel eeten gehadt, maer het was alle daegen kloppe, slaen, en vloeken, en

vooral de kinderen kennen dit niet doorstaen.’¹

Sap had gezegd dat een gebrek aan voedsel en de komst van een concurrerend slavenschip de sterfte en de lage prijs hadden veroorzaakt, maar de gevangene verklaarde het tegenovergestelde: geweld van de bemanning was de oorzaak geweest van de dood van veel van de mensen aan boord. Het vele geweld aan boord had ervoor gezorgd dat vooral de kinderen bezweken. Die verklaring over Sap en zijn bemanning is geloofwaardig; zelfs de zeelieden waren bang voor het geweld van de kapitein. Zo was tijdens een eerdere reis een van de matrozen uit de kajuit de verdrinkingsdood tegemoet gesprongen uit angst voor zijn geweld. In de officiële documentatie over de reis vinden we over dat geweld niets terug. Als we eenvoudigweg de officiële bronnen van de slavenhandelaren zouden laten spreken, zouden we ons om de tuin laten leiden.

De gevangene die vertelde dat veel van zijn lotgenoten en vooral de kinderen door de gewelddadige behandeling waren omgekomen, kon zijn verhaal doen dankzij de tussenkomst van een vrouw die zijn taal sprak en in de keuken van de gouverneur van de kolonie werkte. Toen de gouverneur vroeg waarom de man en de rest van de mensen die met de Vrouwe Johanna Cores waren aangekomen in zo’n slechte gezondheid verkeerden, deed hij zijn verhaal. We moeten wel bedenken dat dit overgeleverde verhaal niet door hemzelf letterlijk zo is verteld. De vertaling door de vrouw in de keuken en het op schrift stellen ervan door de gouverneur of diens assistent zorgen voor mogelijke aanpassingen. Zelfs die ene kleine zin over de Nederlandse trans-Atlantische mensenhandel kon al-

leen door tussenkomst van een slaveneigenaar tot ons komen. Desondanks helpen dit soort kleine snippers informatie wél om een nieuw beeld te scheppen.

Veel te lang hebben historici blindelings vertrouwd op de verhalen van de mannen met macht. Als we een reëel beeld willen krijgen van slavernij in het Nederlandse koloniale rijk hebben we andere methodes nodig. Ooggetuigen van de slavernij zijn moeilijk op hun woord te geloven, want het zijn de slavenhouders die hun geschiedenis nalieten, terwijl de slaafgemaakten hun verhaal niet hebben kunnen optekenen. Er is een grote asymmetrie tussen degenen die in slavernij leefden en degenen die vrij waren. Het is bijna niet mogelijk om te ontsnappen aan die asymmetrie, toch doen wij in dit boek een poging. We doen dat in het besef dat het verhaal niet eenvoudigweg is om te keren. Weloverwogen speculatie moet deel zijn van ons onderzoek.

Dat ooggetuigen notoir onbetrouwbaar zijn, is bekend. Doordat mensen van een aaneenschakeling van gebeurtenissen een verhaal maken, vindt er onvermijdelijk selectie en verdraaiing plaats. Wat iemand gezien zegt te hebben, zeker in het geval van onverwachte, chaotische en gewelddadige gebeurtenissen, klopt vaak niet met wat er daadwerkelijk gebeurde. Elke keer dat een ooggetuige verslag doet, wordt het verhaal bijgewerkt en raakt de herinnering verder gevormd. Het verhaal van de ooggetuige wordt beïnvloed door toehoorders, door de omgeving en wellicht door het horen van andermans ervaring. Zo neemt de ooggetuige steeds meer afstand van wat die gezien, gehoord en gevoeld heeft. De getuigenis vertelt ons zo-

doende vooral iets over de verteller, en wie die als publiek zag en het referentiekader dat met dat publiek gedeeld werd.

Niet alleen deze ontwikkelingen maken ooggetuigen van slavernij moeilijk te geloven. Degenen die het Nederlandse slavernijverleden met eigen ogen hebben gezien, zijn op te splitsten in twee groepen: de ene is uiterst onbetrouwbaar en zeer subjectief maar vocaal, de andere is het zwijgen opgelegd. De machtige slavenhouders hadden er belang bij om hun verhaal op een verhullende en vergoelijkende wijze op schrift na te laten. Er zijn natuurlijk uitzonderingen, zoals koopmanszoon Pieter Groen aan het einde van de achttiende eeuw. In zijn schaamteloze verslag komt de slavenmaatschappij naar voren als een wereld vol seksueel geweld en wreedheid.² Maar zulke openheid was zeldzaam, zeker toen in Europa de roep om de afschaffing van de slavernij steeds luider ging klinken, en de slaveneigenaren de slavernij in toenemende mate als rustig en vredelievend probeerden voor te stellen.

Degenen die wij in dit boek centraal willen stellen, de slaafgemaakten, hebben hun verhaal zelden nagelaten op een manier die nu nog hoorbaar of traceerbaar is. Onderzoek naar het perspectief van slaafgemaakten maakt duidelijk dat voormalige slaafgemaakten erg terughoudend waren om over hun ervaringen te praten. Historicus Pier Larson vatte een groot aantal slavenverhalen uit verschillende historische periodes samen en stelt dat de terughoudendheid bij hedendaagse overlevenden van slavernij waarschijnlijk het gevolg is van schaamte over wat er is meegemaakt: 'Wanneer onderzoekers voormalige slaven vroegen naar hun persoon-

lijke ervaringen met slavernij in Afrika, dan waren die geneigd om hun voormalige slavenstatus te ontkennen of te verbergen of om het gesprek in een andere richting te sturen. Dit maakt het bestuderen van slavernij via persoonlijke herinneringen bijzonder lastig, en onderzoekers duiken daarom het archief in om antwoorden te vinden.³ Omdat we als historici afhankelijk zijn van geschreven bronnen is het moeilijk (maar niet onmogelijk) om de ervaringen van slaafgemaakte mensen in het Nederlandse rijk boven tafel te krijgen.

We reconstrueren in dit boek het gezichtspunt van mensen van wie we vaak niet de naam weten. Van wie we niet weten welke taal ze spraken of waar ze opgroeiden. De vrouw op het omslag van dit boek werd gefotografeerd door Alberto Henschel. We kennen de naam en de biografie van Henschel. We kennen veel van zijn fotografische werk en kunnen boeken lezen over zijn leven. Zijn werk is bovendien digitaal ontsloten en toegankelijk gemaakt. Dankzij de kunst van Marina Amaral is een deel van zijn collectie foto's prachtig ingekleurd en beschikbaar gemaakt.⁴ Over wie Henschel portretteerde weten we veel minder. Hij had de ambitie om de menselijkheid van de slaafgemaakten en vrije Brazilianen van Afrikaanse afkomst vast te leggen met zijn portretten, toch koos hij er niet voor om menselijke aspecten samen te vatten in informatie: namen, beroepen, afkomst, familieleden en/of herinneringen.

De collectie van Henschel geeft een gezicht aan personen die zelden zijn geportretteerd. Maar ook hier geldt: de foto blijft zijn perspectief. Wat we zien is het resultaat van zijn keuzes en vervolgens de selectie

van Amaral daaruit. We zouden een stap verder moeten gaan met het kritisch bevragen van dit materiaal. Welke foto's zou de vrouw op het omslag van dit boek hebben gemaakt? Of met wie en op welke manier had ze geportretteerd willen worden? Het gemakkelijke antwoord is dat we dat nooit zullen weten, maar uitdagender is het om toch te proberen het te achterhalen. Ons antwoord zoals we dat hier presenteren, verdient kritiek en tegenspraak omdat het onvermijdelijk incompleet en onaf zal zijn. We zien dit boek dan ook als een uitnodiging om met ons mee te denken over de vraag hoe we het verhaal van de Nederlandse Atlantische slavernijgeschiedenis op een minder eenzijdige manier kunnen vertellen.

Door de snelle ontwikkelingen in de manier waarop er over het slavernijverleden wordt gesproken in onderwijs, musea en wetenschappelijk onderzoek, is er behoefte aan een nieuw perspectief. Een perspectief is volgens het woordenboek een 'wijze waarop zichtbare voorwerpen zich van een bepaald punt aan het oog vertonen'. Het nieuwe perspectief dat wordt gevraagd is het loslaten van de koloniale machthebber als vanzelfsprekend gezichtspunt. Maar welk gezichtspunt dan wel? Het is een onderwerp waarover steeds vaker discussie is, zeker nu de geschiedenis van de slavernij wordt vastgelegd in de Canon van Nederland, een plek krijgt in de vaste opstellingen van historische musea en zelfs een eigen museum krijgt.

In de voorbereiding van het Nationale Slavernijmuseum werd na lang wikken en wegen gesproken van het 'ontketend perspectief'. Daarmee vermeden de opstellers de kwalificaties 'nieuw perspectief' en 'zwart

perspectief'. Dat de poging om de blik op het slavernijverleden te ontdoen van koloniale vooringenomenheid 'nieuw' zou zijn, is moeilijk vol te houden. Tal van groepen vertellen, schrijven en verbeelden het slavernijverleden vanuit het perspectief van degenen die het ondergingen of zich verzetten. Marrons, vluchtelingen van de plantages die zich in vrije gemeenschappen buiten de koloniale machtscentra vestigden, hielden eeuwenlang een andere kijk op de geschiedenis in leven. Anton de Kom schreef in 1934 met *Wij slaven van Suriname* een geschiedverhaal door de ogen van de onderdrukten en slaafgemaakten in Suriname. Ursy Lichtveld en Jan Voorhoeve schreven in *Creole Drum* (1975) uitdrukkelijk een geschiedenis waarin het slavenperspectief centraal stond. En er volgden nog veel anderen die dezelfde uitdaging aangingen.

Toch blijkt het keer op keer nodig om te werken aan het onderzoeken en beschrijven van het slavernijverleden vanuit dit ontketende perspectief. Oude boeken en archiefmateriaal leiden nieuwe generaties historici altijd eerst naar het koloniale perspectief. Dat is een resultaat van tradities in geschiedschrijving, maar ook van de beschikbaarheid van bronnenmateriaal. Zeker nu de koloniale archieven gedigitaliseerd worden, zijn die inmiddels zelfs eenvoudiger toegankelijk dan de doorwrochte literatuur die er in de laatste honderd jaar over verschenen is. Het vraagt daarom veel tijd en aandacht om alle vooroordelen en interpretaties voorzichtig af te pellen en nieuwe perspectieven op te bouwen.

Het archiefmateriaal dat we onderzoeken is geproduceerd om macht uit te oefenen. Door te categorise-

ren en te administreren schiepen de kolonisten en bestuurders de koloniale wereld naar hun eigen inzicht. Tegenstemmen, verzet en andere zienswijzen komen in hun documenten maar sporadisch voor, en dan altijd op de voorwaarden van de schrijver en ingepast in diens culturele vorming.

Het eerder geciteerde woordenboek geeft nog een andere betekenis van het woord perspectief: 'de kunst om voorwerpen zo op een plat vlak af te beelden, dat zij driedimensionaal lijken'. Onze ambitie met dit boek is om precies dat te doen. Door de koloniale archieven kritisch te bestuderen en soms met de ooggetuigen mee te lezen, soms tussen de regels door te kijken. We vertellen nieuwe verhalen, maar gaan ook in discussie met andere historici over de keuzes die zij maakten bij het interpreteren van het materiaal. De reflecties op onze methode en het resultaat ervan wisselen elkaar af, zodat we transparant zijn over ons eigen proces van selectie en interpretatie.

Eigenlijk is het beschikbare bronmateriaal over het Nederlandse slavernijverleden ongekend groot. Van andere koloniale grootmachten is beduidend minder materiaal bewaard gebleven. Bovendien heeft het Unesco Memory of the World Comité een groot aantal van deze archieven als documentair werelderfgoed aangemerkt. Van al die kilometers archief zijn miljoenen pagina's nog amper of zelfs nooit gelezen. De hernieuwde aandacht voor het koloniale verleden verhelpt dit probleem niet vanzelf. Musea, docenten, podcastmakers en televisiemakers grijpen graag terug op de bekende verhalen. De wreedste prenten, de gedetailleerdste verhalen, de grote getallen, de speeches

van bestuurders. Met dit boek hopen we dat repertoire te vergroten en te verdiepen. Wat schuilt er achter de bekende verhalen? Welk gereedschap hebben we nodig om de historische werkelijkheid achter de bronnen te zien?

Een belangrijke vraag die we stellen gaat over de impliciete structuur van het verhaal van de eigenaren. In haar boek *Slaafgemaakt* (2020) beschrijft Felicia Fricke het verschil tussen wat de eigenaren over slavernij vertellen en hoe dat verschilt van het verhaal van de nazaten van de slaafgemaakten. Dat verschil komt uiteindelijk neer op de vraag of we de slavernij moeten zien als een symbiotische relatie tussen meester en slaaf, een relatie waarbij de stabiliteit in het systeem tot stand komt door een proces van geven en nemen, of dat slavernij een inherent parasitaire relatie is van een slavendrijver die eenzijdig het leven van de slaafgemaakte bemoeilijkt door beslag te leggen op diens tijd, creativiteit en kracht. De slaveneigenaren geloofden graag dat de relatie symbiotisch was: zij leverden iets (kennis, rechtvaardig bestuur, christendom, lichamelijke verzorging) en de slaven gaven in ruil daarvoor hun arbeidskracht. Ze konden hun geloof in de rechtvaardigheid en de symbiotische aard van de slavernij tot in het absurde doortrekken.

Onder druk van de afschaffingsbeweging en de politieke debatten over een soepele transitie van slavernij naar postslavernij werd de koloniale samenleving sterk gereguleerd en kwam er wetgeving omtrent het voeden en kleden van slaven. Eigenaren hadden er in deze tijd belang bij om zich te presenteren als grootmoedige patriarchen. Door die wetgeving aan-

gaande de omvang van de werktaken, eventuele vergoedingen en vastgestelde voedsel- en kledingrantsoenen lijkt het bovendien alsof de eigenaar of opzichter iets doet voor de slaven, waarvoor hij in ruil over een deel van hun arbeidskracht kan beschikken. Aan de andere kant staat de analyse van slavernij als een parasitaire relatie. En wie naar de feitelijke situatie in het overgrote deel van de Nederlandse slavernijgeschiedenis kijkt, moet concluderen dat de relatie parasitair was. De slaafgemaakten werkten niet alleen voor de productie van exportgewassen, maar waren ook voor hun dagelijkse behoefte aangewezen op hun eigen werk. Aangevoerde producten als gedroogde vis uit Noord-Amerika waren slechts een extraatje. Onderwijl lag het sterftepercentage zo ongelooflijk hoog dat van enige symbiose geen sprake was. De plantages verzwoegen in het midden van de achttiende eeuw duizenden mensen per jaar. Slaafgemaakten werden niet verzorgd, maar vermalen door het plantagesysteem.

De slaveneigenaren wilden graag van zichzelf geloven dat ze vaderlijk en rechtmatig over hun slaven regeerden. Dat zijn de sprookjes die ze in hun geschriften en dus ook in de archieven aan ons nalieten. Vandaag de dag moeten we dergelijke verhalen op waarde leren schatten. We moeten ons wapenen tegen de verleidelijke keuze om de koloniale bronnen voor zichzelf te laten spreken. We moeten ons geen rad voor ogen laten draaien door de hoge heren van weleer, maar proberen te achterhalen hoe de wereld in het verleden werkelijk in elkaar stak.